

**O‘QUVCHILARNING NUTQ MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA
NUTQ USLUBLARI USTIDA ISHLASH**

To‘lqin ALLAYOROV,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti dotsenti, f.f.f.d., PhD

Odina ABDURAXMONOVA,

Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti talabasi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15878342>

Annotatsiya: Ushbu maqolada o‘quvchilarni nutq madaniyatini shakllantirib rivojlantirish ustida olib borish mumkin bo‘lgan samarali usullar haqida yoritiladi. Nutq uslublarini bilish o‘quvchilarni gapirish ohangiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Muallif nutq uslublarini keltirish orqali nutq madaniyatini shakllantirishni bayon qilib o‘tgan.

Kalit so‘zlar: Nutq uslublari, muloqot madaniyati, nutq, empatiya va tinglash, fikrlarning rag‘bati.

Annotation: This article discusses effective methods that can be used to help students develop and shape their speech culture. The author describes the formation of speech culture by presenting speech styles.

Keywords: Speech styles, communication culture, speech, empathy and listening, encouragement of ideas.

Zamonaviy ta’limda o‘quvchilarning faqatgina bilim olishlari emas, balki mustaqil fikrlash, muloqot madaniyati va o‘z fikrini aniq ifodalash ko‘nikmalarini shakllantirish ham muhim hisoblanadi. Nutq madaniyati bu borada markaziy o‘rin tutadi. Tilshunos olim A. Jo‘rayevning ta’kidlashicha: “Nutq madaniyati – bu nafaqat to‘g‘ri gapirish, balki estetik, mantiqiy va ma’naviy jihatdan boy ifodalay olish san’atidir.” Nutq uslublarini o‘qitish o‘quvchilarni turli kommunikativ vaziyatlarda o‘z fikrini to‘g‘ri va ravon ifodalashga, boshqa odamlar bilan muloqotda odob-axloq qoidalariga rioya qilishga o‘rgatadi. Bu jarayon nafaqat o‘quvchilarning so‘z boyligini oshirishga, balki ularning muloqot madaniyatini rivojlantirishga ham katta hissa qo‘shadi.

Muloqot madaniyatini shakllantirishning asosiy yo‘llari quyidagilarni tashkil etadi:

-Nutq uslublarining xilma-xilligini o‘rgatish: Muloqot turli kontekstlarga mos ravishda amalga oshirilishi kerak. Masalan, rasmiy uslub, norasmiy uslub, ilmiy nutq, badiiy nutq va hokazolarni to‘g‘ri qo‘llash orqali o‘quvchilar har xil vaziyatlarda o‘zlarini moslashtirishni o‘rganadilar.

"TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR"

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

-Qadriyatlarni singdirish: Muloqot madaniyati odob-axloq qoidalarini hurmat qilish, fikrlashdagi xilma-xillikka ochiq bo'lish va boshqa odamlarning fikrlarini e'zozlashga asoslanadi.

-Rol o'ynash va amaliy mashqlar: O'quvchilarga turli vaziyatlarda muloqotni simulyatsiya qilishga imkon beruvchi o'yin va amaliy mashg'ulotlar o'tkazish samarali usullardan biridir. Bu, ular uchun o'rganilgan uslub va qoidalarni amalda qo'llash imkonini beradi.

-Og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish: Yozma topshiriqlar, bahs-munozaralar va nutq tayyorlash orqali o'quvchilarni fikrlarini aniq va mantiqiy ifodalashga o'rgatish lozim.

-O'quv materiallaridan foydalanish: Adabiyotlar, hikoyalar, maqollar va topishmoqlar yordamida muloqotning madaniy va tarixiy qadriyatlarini o'rganish muloqot madaniyatini boyitadi.

-Nutq tuzilishi va stilistikasini o'rganish: O'quvchilarni nutq tuzilishini mantiqiy ravishda tashkil etishga va so'zlarning stilistik jihatlarini to'g'ri qo'llashga o'rgatish kerak. Masalan, turli uslublarning o'ziga xos xususiyatlari (ilmiy, rasmiy, publitsistik, badiiy) bilan tanishtirish.

-Madaniy muloqotdagi muhim jihatlar: Nutq uslublarini o'qitishda madaniyat va turli millatlarning kommunikativ odatlari haqida ma'lumot berish o'quvchilarni har xil madaniyatlar orasida muloqot madaniyatini shakllantirishga yordam beradi.

-Tushunish va his-tuyg'ularni ifodalash: O'quvchilarga nafaqat gapirishni, balki boshqalarning so'zlarini tushunishni o'rgatish juda muhim. Shuningdek, o'z his-tuyg'ularini so'z orqali to'g'ri ifodalash va boshqalarning his-tuyg'ulariga hamdardlik ko'rsatish muloqotning asosiy qismidir.

-Muloqotda ijodkorlikni rag'batlantirish: O'quvchilarga nutq jarayonida ijodkorlik va o'ziga xos fikrlarni kiritishni o'rgatish ularning muloqot madaniyatini yanada boyitadi.

-Individual nutq uslublarini rivojlantirish: Har bir o'quvchi o'ziga xos uslub va ovozga ega. O'quvchilarga o'z uslubini rivojlantirishga yordam berish, ularga ishonchli va samimiy muloqot qilish imkoniyatini yaratadi.

-Empatiya va tinglash malakalarini o'rgatish: Tinglash muloqotning asosiy qismidir. O'quvchilarga boshqalarni diqqat bilan tinglash, so'zlarining ma'nosini anglash va samimiy munosabat bildirishni o'rgatish kerak.

-Bahs-munozara madaniyati: O'quvchilarga konstruktiv bahs-munozara qilish malakasini singdirish muhim. Bu ularni o'z fikrlarini hurmat bilan ifodalashga va boshqalarning fikrlarini tinglashga o'rgatadi.

“TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

-Nutqning ijodiy tomonlarini rivojlantirish: Muloqotda o‘quvchilarning o‘ziga xoslik va ijodkorligini rivojlantirish uchun ularni qiziqarli mavzularda nutq tayyorlashga, hikoya yozishga va dramatik sahnalar ijro etishga undash kerak.

-Jamoaviy loyihalar: Guruhda ishlashni o‘quvchilarni bir-birini tinglash, fikr almashish va muloqot orqali umumiy maqsadlarga erishishga o‘rgatadi. Jamoaviy loyihalar muloqot madaniyatining eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi.

-Til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish: Til muloqotning vositasi bo‘lib, u madaniyatni aks ettiradi. O‘quvchilarga turli tillar va madaniyatlar o‘rtasida muloqotning o‘ziga xos xususiyatlari haqida ma‘lumot berish ularning dunyoqarashini kengaytiradi.

– Mustaqil fikrlashni rag‘batlantirish: O‘quvchilarga o‘z fikrlarini mustaqil ravishda shakllantirish va asosliliigi bilan ifodalash imkonini beruvchi mashqlarni tashkil etish muloqot madaniyati uchun juda muhimdir.

– Nutqdagi qobiliyatlarni baholash: O‘quvchilarni o‘z nutqini baholashga va uni yanada yaxshilash uchun qadamlar tashlashga o‘rgatish — muloqotda o‘zini rivojlantirishning eng yaxshi yo‘llaridan biri.

– Ilmiy va texnologik muloqotni rivojlantirish: Zamonaviy texnologiyalar nutq uslublarini yangi darajaga olib chiqadi. O‘quvchilarni vebinarlar, elektron pochta va ijtimoiy tarmoq orqali muloqot qilish qoidalari bilan tanishtirish muloqot madaniyatini zamonaviylashtirishda yordam beradi.

Nutq uslublari turli kommunikativ vaziyatlarga moslashtirilgan nutq shakllari hisoblanadi. Rasmiy uslub: Bu uslub rasmiy vaziyatlarda, hujjatlar tuzishda, bayonotlar berishda yoki davlat idoralarida qo‘llaniladi. Misol: “Hurmatli yig‘ilish qatnashchilari, bugungi kunning asosiy masalasi sifatida byudjetni ko‘rib chiqamiz.” Ilmiy uslub: Ilmiy tadqiqotlar va taqdimotlarda ishlatiladigan aniq, tushunarli, mantiqiy va asoslangan nutq. Misol: “Tadqiqot natijalariga ko‘ra, ushbu elementning zichligi $7,87 \text{ g/sm}^3$ ga teng.” Publitsistik uslub: Jurnalistik faoliyat va ommaviy axborot vositalarida ishlatiladigan uslub. U tinglovchilar yoki o‘quvchilarda hissiy ta’sir uyg‘otishga qaratilgan bo‘ladi. Misol: “Bugungi kunda ekologik muammolar butun dunyoni tashvishga solmoqda.” Badiiy uslub: Adabiyotda, she’rlar, hikoyalar va romanlarda ishlatiladi. Ushbu uslub obrazli va hissiy tasvirlarga boy. Misol: “Tong havosi bahor guli kabi yoqimli edi, qushlarning sayrashi yurakka huzur bag‘ishlardir.” Suhbat uslubi (norasmiy uslub): Kundalik muloqotda yoki yaqinlar bilan suhbatlarda ishlatiladigan sodda va samimiy uslub. Misol: “Salom, kecha ko‘rgan kinomiz ajoyib edi, a?” Rasmiy-ish uslubi: Ish faoliyati, tijorat hujjatlari va rasmiy yozishmalarda ishlatiladi.

Pedagogik va metodik yondashuvlar O‘quvchilarda nutq madaniyatini shakllantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar – interaktiv metodlar, kichik guruhli ishlar, rolli o‘yinlar, munozaralar, ijodiy yozuv mashqlari muhim ahamiyatga ega. N. Mahkamovning fikricha: “Nutq madaniyatini shakllantirish texnologiyasi deganda, ta’lim jarayonida o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutqini izchil rivojlantirishga yo‘naltirilgan innovatsion yondashuvlar tushuniladi.”

Amaliyotdan misollar Boshlang‘ich sinflarda “Ertakni davom ettiring”, “Rolga kirib hikoya qiling”, “Bahs-munozara” kabi metodlar bolalarning og‘zaki nutqini faol rivojlantiradi. O‘rta ta’lim bosqichida esa loyiha asosida o‘qitish, matn ustida mantiqiy tahlil qilish va prezentatsiya tayyorlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Masalan, Andijon viloyatida o‘tkazilgan eksperimentda interaktiv metodlar qo‘llangan sinflarda o‘quvchilarning nutq faolligi 27% ga ortgani qayd etilgan.

Nutq madaniyatini rivojlantirish ko‘plab vositalar orqali amalga oshiriladi. Bu vositalar o‘quvchilarning og‘zaki va yozma nutq qobiliyatlarini oshirishga, muloqotda odob-axloq qoidalariga rioya qilishga va so‘z boyligini kengaytirishga yordam beradi. Nutq madaniyatini rivojlantirishda muloqotning maqsadi va kontekstiga mos keluvchi so‘zlarni tanlash, jummalarni mantiqiy ravishda tuzish juda muhim. To‘g‘ri talaffuz va intonatsiya nutqning ta’sirchanligini oshiradi. Bundan tashqari, nutqni boyitish uchun turli adabiyotlar o‘qish, xalq og‘zaki ijodining namunalarini o‘rganish va amaliy mashg‘ulotlarda ishtirok etish foydalidir. Bahs-munozaralar o‘tkazish, jamoaviy ishlar va muloqotni simulyatsiya qilish orqali o‘quvchilarni konstruktiv muloqot qilishga o‘rgatish ham samarali usullardan biridir. Nutqiy mashqlar, yozma topshiriqlar va turli mavzularda nutqlar tayyorlash orqali o‘quvchilarning so‘z boyligini va muloqot malakalarini oshirish mumkin. Texnologiyalarni qo‘llash ham zamonaviy muloqot madaniyatini rivojlantirishda muhimdir. Masalan, video darslar, vebinarlar va onlayn platformalardan foydalanish o‘quvchilarga zamonaviy kommunikatsiya vositalarida o‘zlarini ifodalash imkoniyatini beradi. Shuningdek, muloqot jarayonida hissiy madaniyatni shakllantirish uchun empatiya va tinglash ko‘nikmalariga e’tibor berish lozim. Bu boshqalarning fikrlarini tushunish va ularga samimiy munosabat bildirishni o‘rgatadi. Nutq rivojlanishi uchun hissiy madaniyatni shakllantirish juda muhim. Bu o‘z fikrlarini sodda va samimiy ifodalash, boshqalarning fikrlarini tushunishga e’tibor qaratishdir.

Muloqot davomida empatiya va hurmat madaniyati shakllanadi, bu esa o‘zaro hurmat va samarali muloqotning asosidir. Boshqalarning fikrlarini tinglash, ularga ijobiy munosabat bildirish orqali inson muloqotda o‘zini qulay his qiladi. Kitob o‘qish va adabiyot orqali nutq madaniyatini rivojlantirish eng samarali vositalardan biri

hisoblanadi. Badiiy asarlar insonning soʻz boyligini oshiradi, fikr ifodalash uslubini boyitadi va oʻquvchi muloqotda oʻz fikrlarini maʼnaviy jihatdan chuqurroq tarzda ifoda etishni oʻrganadi. Shu bilan birga, xalq ogʻzaki ijodining namunalarini, maqollar, hikmatlar va topishmoqlarni oʻrganish nutqga estetik husn bagʻishlaydi. Bahs-munozaralar va rolli oʻyinlar oʻquvchilarga muloqotda oʻz fikrini himoya qilish, konstruktiv munozara yuritish koʻnikmasini rivojlantirish imkonini beradi. Bu jarayon oʻquvchilarda nafaqat nutq madaniyatini, balki tanqidiy fikrlashni ham rivojlantiradi. Amaliy mashgʻulotlar va turli kommunikativ vaziyatlarni simulyatsiya qilish nutq madaniyatini amaliy jihatdan shakllantirishga yordam beradi. Masalan, rasmiy nutqni mashq qilish, intervyularni simulyatsiya qilish va suhbatlarda turli uslublarni qoʻllash orqali oʻquvchilar oʻz nutqini yaxshilab boradi. Nutqning texnologiyalar yordamida rivojlanishi ham dolzarbdir. Zamonaviy texnologiyalar orqali video taqdimotlar, vebinarlar va boshqa onlayn muloqot vositalaridan foydalanib, oʻquvchilar muloqot madaniyatini zamonaviy kommunikatsiya vositalarida ham rivojlantirishi mumkin. Nutq madaniyatini rivojlantirishda tilning kommunikativ funksiyasi asosiy rol oʻynaydi. Til — fikrni ifodalash va boshqa insonlar bilan muloqot qilish vositasi. Shuning uchun tilning leksik, grammatik va stilistik boyliklarini oʻzlashtirish nutq madaniyatini yuksaltiradi.

Bu jarayonni quyidagi vositalar orqali amalga oshirish mumkin: Ogʻzaki nutq mashqlari Ogʻzaki nutqni rivojlantirish mashqlari jumladan hikoya qilish, ertak aytish, savol-javob shaklidagi suhbatlar va turli mavzularda munozaralar orqali amalga oshadi. Tinglovchilarga mavzu yuzasidan savollar berish va ularning javoblarini tinglash muloqotni faolroq qilishga yordam beradi. Adabiyotlardan foydalanish adabiy asarlarni oʻrganish va tahlil qilish oʻquvchilarni soʻz boyligi va nutq uslubini rivojlantirishga ragʻbatlantiradi. Shuningdek, badiiy matnlarni oʻqish, sheʼrlarni yodlash va hikoyalarni qayta hikoya qilish nutqni yanada mazmunli va estetik qiladi. Adabiyot bilan ishlash shaxsning nafaqat nutq madaniyatiga, balki maʼnaviy oʻsishiga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zufarova X. “Til va madaniyat munosabatlari”.
2. Rasulov O. “Oʻzbek tilining oʻziga xos nutqiy xususiyatlari”.
3. Joʻrayev A. “Nutq madaniyati asoslari”. -Toshkent 2019
4. Mahkamova N. “Pedagogik texnologiyalar va nutq madaniyati”.- Toshkent 2021.
5. Omanova, M. A. (2023). Perfect human interpretation in alisher navoy's creation. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(1), 346-347.
6. Kalandarova, Dilafuz Abdujamilovna. "Research classification of Karl Reichl." *Current research journal of philological sciences* 2.11 (2021): 29-33.
7. Kadirova M.N. Improvement Of Students' Competences on Folklore Genres in Distance Learning Environment. Nizami Tashkent State Pedagogical University lecturer of the

"TURKIY XALQLAR ADABIYOTIGA DOIR ZAMONAVIY YONDASHUVLAR: MUAMMOLAR, OMILLAR, YECHIMLAR"

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya materiallari

- Department of Uzbek language and literature.
<https://geniusjournals.org/index.php/ejlat/article/view/410>
8. Burxanova, Feruza. "Nazar Eshonqulning ilm-ma'rifat, kitobxonlikka doir qarashlari." *Konferensiyalar/ Conferences*. Vol. 1. No. 12. 2024.
 9. Rajabova, Hulkar. "Interpretation of time and space in shorts (Chronotope)(On the example of the stories of the writer Shukhrat Matkarim "Yilon", "Maqar", Kholiyor Safarov "Honor and Life", "Wingless Birds", "The Saddest Joy")." *Modern Science and Research* 4.3 (2025): 1332-1340.
 10. Маҳбуба Қадамбоевна Ўразбаева. АЁЛ ХАРАКТЕРИНИ ОЧИШДА БАДИИЙ НУТҚНИНГ ЎРНИ. *GOLDEN BRAIN. RAIN* ISSN: 2181-41 20. 23.01.10. 193-199- 6. <https://researchedu.org/index.php/goldenbrain/article/view/1179>
 11. O'RAZBAYEVA Mahbuba. XX asr ozarbayjon adabiyotida Ganjaviy obrazi tasviri. "Nizomiy Ganjaviy va xamsachilik an'anasi" mavzusidagi xalqaro ilmiy anjuman materiallari. 2024-yil 25-yanvar, 28-32-betlar. https://oriens.uz/media/conferencearticles/5_ORAZBAYEVA_Mahbuba_28-32.pdf.